

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 6

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 6

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2023

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

М 74

Рецензенти:

Леміш Н.Є. доктор філологічних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова (м. Київ)

Толчеева Т.С. доктор філологічних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова (м. Київ)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 6 від 25 травня 2023 р.*)

Колектив авторів: Аладько Д.О., Деменчук О.В., Калініченко М.М.,
Константінова О.В., Кучма Т.В., Летюча Л.П., Мізін К.І., Павлова О.І.,
Павловська Л.О., Чеберяк А.М.

Мовна концептуалізація аксіологічного простору людини:
М 74 колективна монографія / кол. авт.; голов. ред. О.В. Деменчук. Рівне:
РДГУ, 2023. 161 с. (Історія та сьогодення філологічної науки; т. 6).
Linguistic conceptualisation of person's axiological space: Collective
work / auth.; O.V. Demenchuk (ed.). Rivne: RSUH, 2023. 161 p. (History and
Contemporaneity of Philological Science; v. 6).

У колективній монографії представлено розвідки, предметом аналізу яких є особливості мовної концептуалізації ціннісної картини світу. На матеріалі романських, германських та слов'янських мов (французька, англійська, німецька, польська, чеська, болгарська, українська) розглянуто низку актуальних питань, присвячених семантико-когнітивному моделюванню аксіологічного простору людини, дослідженню механізмів формування та реалізації ціннісних концептів у різноструктурних мовах, вивченню оцінних ситуацій у структурі тексту та дискурсу, висвітленню проблем методології лінгвістичної оцінки.

The collective work deals with the linguistic conceptualisation of the axiological worldview. Based on the Romance, Germanic and Slavic languages (French, English, German, Polish, Czech, Bulgarian, Ukrainian), the paper focuses on the topical issues related to the semantic and cognitive modelling of person's axiological space, the study of value concepts in contrastive and typological aspects, value-based situations in the text and discourse structures, linguistic evaluation methods.

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

©Автори публікацій, 2023

©Рівненський державний гуманітарний університет, 2023

ЗМІСТ

**КОГНІТИВНІ МОДЕЛІ
В СЕМАНТИЦІ ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ**

<i>Деменчук О.В.</i> ОЦІННИЙ ФОКУС ПЕРЦЕПТИВНИХ НОМІНАЦІЙ	5
<i>Кучма Т.В.</i> ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ (НА МАТЕРІАЛІ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)	22
<i>Мізін К.І., Летюча Л.П.</i> ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ТА СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОГО МОНІТОРИНГУ: ЗІСТАВНО-ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ .	31

**ЦІННІСНІ КОНЦЕПТИ
В ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ**

<i>Аладько Д.О.</i> ОЦІННА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ-ЗООНІМОМ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	58
<i>Павловська Л.О.</i> ЕКСПРЕСИВНО-ОЦІННА СЕМАНТИКА ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ	66

ОЦІННІ СИТУАЦІЇ В СТРУКТУРІ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСУ

<i>Константинова О.В.</i> АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ ІРОНІЇ В РОМАНІ ШОНА БАЙЗЕЛЛА «ЩОДЕННИК КНИГАРЯ»	99
<i>Чеберяк А.М.</i> КОНФРОНТАТИВНА СТРАТЕГІЯ ДИСКРЕДИТАЦІЇ В АСПЕКТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НЕГАТИВНО-ОЦІННОГО ВПЛИВУ	127

МЕТОДОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ОЦІНКИ

<i>Калініченко М.М.</i> СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ В ЛІТЕРАТУРНОМУ АНАЛІЗІ ТА АВТОРСЬКОМУ ПРАВІ	138
<i>Павлова О.І.</i> ЕПОНІМИ ЯК МЕТАОЦІННІ НОМІНАЦІЇ	146

ОЦІННІ СИТУАЦІЇ В СТРУКТУРІ ТЕКСТУ ТА ДИСКУРСУ

Константинова О.В.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ ІРОНІЇ В РОМАНІ ШОНА БАЙЗЕЛЛА «ЩОДЕННИК КНИГАРЯ»

Вступ. Метою розвідки є дослідити способи перекладу іронії у художньому тексті з точки зору передачі оцінного компонента як складової конотації в структурі іронічного висловлювання засобами української мови. Матеріал дослідження – автобіографічний роман Шона Байзелла «Щоденник книгаря» та його переклад українською мовою, здійснений перекладачкою Ярославою Стріхою (Bythell, 2017; Байзелл, 2019).

Досягнення поставленої мети потребує виконання ряду завдань: пояснити явище іронії з точки зору лінгвістичної аксіології; визначити місце іронії в системі понять «комічне», «сатира», «гумор», «сарказм» тощо; дослідити засоби створення іронічного оцінного компонента висловлювання в англійськомовному творі Шона Байзелла «Щоденник книгаря» та способи його перекладу українською мовою.

1.1. Іронія як засіб створення оцінних смислів у тексті.

Цінність і оцінка в широкому смислі є предметом вивчення аксіології. Аксіологія – це філософська теорія про природу цінностей, яка з'ясовує значущість та місце духовних, моральних, естетичних, етичних цінностей в реальності та структурі ціннісного світу, зв'язки цінностей між собою, з соціальними і культурними факторами, структурою особистості. Оцінка є однією з ключових категорій світосприйняття і діяльності людини. Людина аналізує навколишню дійсність, існуючі речі, явища, властивості, дії. Можна аналізувати саму людину, її думки, поведінку та почуття. Таким чином, практично всі речі і явища матеріального і нематеріального світу можуть стати предметом оцінки.

Будь-яка оцінка базується на системі людських цінностей, тобто на співвідношенні правильного і неправильного, добра і зла, прийнятного і неприйнятного і т. ін. В сучасну добу інтеграції та глобалізації аксіологічні аспекти осмислення дійсності стають актуальними в різноманітних сферах діяльності людини: вони привертають увагу фахівців із філософії, соціології, культурології, політики, лінгвістики.

Аксіологічний аспект вивчення мовних одиниць стає одним із найбільш пріоритетних в сучасній лінгвістиці у зв'язку з домінуючою антропоцентричною парадигмою вивчення мовних явищ в етнолінгвістиці, лінгвокультурології, лінгвістиці тексту, соціолінгвістиці, когнітивній лінгвістиці, психолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці, політичній лінгвістиці тощо (див. Селіванова, 2008). Аксіологічний підхід до вивчення мови зумовлює розуміння природної мови як інструмента для відображення базової системи цінностей суспільства (включаючи її варіанти, характерні для різних соціальних, ідеологічних, вікових та інших верств і груп) і як найважливішого джерела інформації про таку систему. Підхід до мови як до віддзеркалення базової системи цінностей дає підстави вважати, що мова не лише відображає спільні цінності та антицінності, а й формує кожну окрему людину та впливає на неї. Отже, цінності як ідеали та пріоритети людської діяльності фіксуються й відображаються в мові, характеризують особливості національно-культурного світогляду, а також внутрішній світ кожної окремої особистості.

Деякі дослідники стверджують, що на сучасному етапі необхідно виокремити аксіологічну лінгвістику (лінгвоаксіологію) як дослідницький підхід, «орієнтований на дослідження способів пред'явлення світу рефлексії в їх контекстуальній представленості та ефективності в міжособистісному / соціальному планах у культурі, часі та просторі» (Дячук, 2019).

Аксіологічна лінгвістика – це напрям мовознавства, об'єктом якого є вербалізовані аксіологічні структури, передусім – оцінні висловлювання. Найповніше аксіологічні аспекти мови було досліджено в працях О. Вольф, В. Телії, Н. Арутюнової, В. Говердовського, Т. Космеди, О. Бессонової, С. Жаботинської, О. Тараненка, Г. Черненко та ін. Предметом лінгвоаксіології є дослідження експліцитних й імпліцитних елементів у структурі оцінки та різноманітних способів вираження оцінки засобами мови: вивчення «мови значень» у діахронічному та синхронічному аспектах,

розмежування й вивчення okazіонального та узуального типів значень, створення оцінних тезаурусів, аналіз оцінних компонентів фреймів або когнітивних моделей, дослідження ціннісних концептів, аксіологічного аспекту різних типів дискурсу, аксіологічного компоненту в структурі значення мовних одиниць різних рівнів тощо (Черненко, 2018, с. 9-10).

Актуальними залишаються аксіологічні дослідження художнього тексту, зокрема, такого потужного інструменту художнього переосмислення й оцінки явищ дійсності як іронія. Іронічність визнається однією з найсуттєвіших ознак постмодерністського стилю письма. Як зауважують дослідниці О. Бабелюк і О. Бадюк, «іронічне ставлення до себе і до оточуючого світу, особливо у ХХІ столітті, стало чи не єдиним можливим засобом, здатним відкрити завісу безглуздості та завуальованості, яка нависла над людським постмодерним світосприйняттям» (Бабелюк О. et al., 2021, с. 15). Вважаємо, що твір Ш. Байзелла, написаний в кращих традиціях англійського самоіронічного автобіографічного роману, є прикладом того, що оцінність є основною ціллю використання іронічних мовних засобів у художньому тексті.

1.2. Іронія як різновид комічного.

Категорія комічного розглядається як естетична категорія, що відображає, на думку О. Кузьмич, «невідповідність між недосконалим, віджилим, неповноцінним змістом явища чи предмета і його формою, що претендує на повноцінність і значущість, між важливою дією і її недосконалим результатом, високою метою і непридатним засобом». Вияв і розкриття цієї невідповідності породжує почуття комічного, а комічне завжди смішне – в цьому полягає особливість його сприйняття. Водночас, на відміну від смішного, комічне має соціальний і суспільний смисл, зв'язане з утвердженням позитивного естетичного ідеалу (Кузьмич, 2015, с. 13).

Сміх може бути доброзичливим, знущальним, дошкульним, відчайдушним, крізь сльози, і виражатися через гумор, сатиру, сарказм, фарс, іронію тощо.

Іронія як частина комічної парадигми довгий час вивчалася естетиками та філософами різних епох, однак мовна сторона цього явища залишалася поза їхньою увагою. Перші згадки про іронію з'являються в працях античних філософів – Платона, який розглядав її як спосіб ведення діалогу, пошуку щирого знання, й Аристотеля, де іронія розглядається як фігура риторики. Іронію без перебільшення можна вважати феноменом культури, інтерес до якого не слабшає

протягом багатьох століть. У широкому філософському й культурологічному контексті іронію розуміють як елемент аксіосфери, як один з рефлексивних механізмів і певний інструмент критики людини і суспільства, непрямого висловлення правди (Білецька, 2016, с. 25-27). «У ній вбачають естетичну категорію, суттю якої є неприховане скептичне або насмішкувато-критичне ставлення до зображуваного у формі серйозного поцінування чи хвали, що засвідчує перевагу автора над об'єктом глузування, внутрішнє звільнення з-під його влади» (Ковалів, Том 1, 2007, с. 437).

О. Калита визначає іронію «формою комізму, яка виражається в емоційно-оцінному естетичному суб'єктивованому ставленні до дійсності, характеризується триплановою структурою вираження, при відносній рівноправності цих планів, амбівалентністю, здатністю до двоспрямованості і специфічним емоційним переживанням. Як і інші форми комічного, іронія як форма критики об'єкта ґрунтується на певному уявленні про ідеал, про вищу гармонію». Якщо комічне є «одномоментним» і залежить від ефекту несподіванки, а від повторення перестає бути смішним, то іронія меншою мірою, ніж інші форми комічного, залежить від несподіванки і від повторення не зникає. Вона в найбільш поширеній формі приписує об'єкту неіснуючі позитивні якості і в зв'язку з ними дає йому позитивну оцінку, але через натяк, контекст ситуації вказує на удаваність такого твердження (Калита, 2013, с. 31-33).

Іронія, наряду з метафорою, гіперболою і літотою, є одним з найбільш уживаних тропів у художньому тексті ще з античного періоду. Іронія – це метод світосприйняття і водночас породження тексту, який зазнав розвитку протягом різних ідейно-художніх етапів літератури. Так, наприклад, в творах філософів французького Просвітництва це інструмент раціоналістичної критики людини і суспільства; в романтичному мистецтві – найбільш дієвий різновид гумору; в період модернізму – засіб переоцінки всіх цінностей методами глузування, пародіювання; у постмодернізмі – форма тотального заперечення. Фігура іронії стає визначальною в сучасному мистецтві через свою рефлексивну природу, яка проявляється в періоди кризи суспільно-культурної думки (Білецька, 2016; Галич et al., 2005, с. 208, 375, 395).

Поняття іронії охоплює різномірні й різнорівневі явища: це й феномен культури, і літературний прийом, троп, форма людського спілкування і риторики (різновид комічного) тощо, тому визначити

чіткі всеохоплюючі критерії лінгвістичного статусу іронії доволі складно.

Наприклад, щоби схарактеризувати відмінність іронії від інших субкатегорій комічного – гумору та сатири, необхідно врахувати, що в різні періоди історії лінгвопоетики різні види іронії ставали основним творчим інструментом: сократівська іронія (маевтика) – одночасне поєднання сумніву і виявлення об'єктивної істини, трагічна «іронія долі», коли персонаж не знає, що його дії пришвидшують його загибель, «гірка іронія», коли наратор нарікає на власну обмеженість, «чорна іронія» – розпач у ситуації абсурду, «романтична іронія», «сатирична іронія», «тотальна іронія» модернізму і т.д. (Бабелюк, 2021, с.16; Ковалів, Том 1, 2007, с. 438).

В основі розрізнення гумору, іронії і сатири лежить критерій ставлення автора до об'єкта комічного і різниці в оцінній семантиці мовно-стилістичних засобів, що їх використовують для створення комічного ефекту.

Так, гумор, на думку О. Калити – це форма комічного, у якій висміюються окремі сторони об'єкта чи явища, але при цьому їхня привабливість зберігається (Калита, 2013, с. 14). В «Літературознавчій енциклопедії» гумор визначається як «різновид відображення смішного, кумедного в життєвих явищах та людських характерах; він водночас є вираженням ставлення автора до смішного і явищем художньої рецепції, «схваленням через висміювання». Гумор може бути доброзичливим, м'яким, інтелігентним, товарицьким, сумним або саркастичним» (Ковалів, Том 1, 2007, с. 246).

На відміну від гумору, сатира як різновид комічного полягає в «гострому, осудливому, дошкульному висміюванні негативних, потворних явищ. Сатира викриває невідповідність між змістом і формою, не використовуючи прямих форм критики, заперечуючи недосконалість світу в ім'я його докорінної зміни відповідно до ідеалу. Сатира виявляє амбівалентність сміху крізь сльози, вказує на трагічний аспект людського буття у ситуації безглуздя» (Ковалів, Том 2, 2007, с. 368).

Про неоднозначність вже наявних підходів до визначення іронії згадує й С. Походня, яка вважає, що недооцінка іронії як художньої форми критичного освоєння дійсності бере свій початок від невизначного статусу іронії в системі категорій комічного; іронія – форма «критичного, оцінного, емоційного освоєння дійсності, в чому й полягає її соціальна значимість». Дослідниця пропонує розрізнити

іронію як засіб, техніку, стилістичний прийом, й іронію як результат – певний «іронічний смисл», який створюється за рахунок величезного набору мовних засобів, що здатні викликати найрізноманітніші асоціації, в тому числі й образні, а також стверджує, що в цілому іронія може бути набагато результативнішою як засіб впливу, оскільки вона здатна виразити більш широку гаму почуттів, емоцій, ніж сатира; вона менш прямолінійна і більш гнучка. Тобто іронія відрізняється від сатири способом вияву суб'єктивно-оцінної модальності (Походня, 1984, с. 5-12).

Дійсно, сучасні лінгвісти відмічають той факт, що іронія більшою мірою, ніж інші різновиди комічного, залежить від особистісного ставлення суб'єкта. Наприклад, іронія може бути спрямована на об'єкт, у якому немає комізму, а, навпаки, наявний трагізм, і виключно завдяки іронічному ставленню автора в одних випадках цей об'єкт постає в комічному ракурсі, а в інших цього не трапляється, натомість іронія піддає сумніву і перевіряє істинність і значимість об'єкта, його відповідність тому, що іронізуючій особистості уявляється моральною цінністю (Калита, 2013; Походня, 1984).

Отже, іронія, яка полягає в емоційно-оцінному ставленні до дійсності і є засобом вираження глузливо-критичного ставлення автора до об'єкта зображення, – це рівноправна форма комічного, нарівні із сатирою та гумором. При цьому більшість дослідників зазначають, що чітко визначених, непроникних меж між типами і формами комічного не існує, вони часто доповнюють або переходять одне в одне. Іронія може виникати як на сатиричній, так і на гумористичній основі. Автори «Словника сучасної лінгвістики» прямо визначають іронію як «важливий стилістичний засіб гумору або сатири» (Загнітко, 2012, с. 395).

У вузькому значенні іронію розуміють як вживання слова з позитивною оцінкою для вираження негативної оцінки. Іронією у широкому значенні називається така побудова тексту, при якій зовні позитивне або нейтральне ставлення мовця до особи, предмета чи явища насправді виражає негативну оцінку (Мацько et al., 2006, с. 157-158). Однак такий підхід багатьма вважається дещо спрощеним, мовознавці відзначають, що іронія як троп характеризується доволі широкою палітрою оцінної семантики – від негативної (глузливої, саркастичної) і нейтральної до позитивної. Так, наприклад, теоретико-емпіричне дослідження вербальної іронії (яка ґрунтується на протиставленні того, що розуміється, тому, що говориться),

проведене на матеріалі двох мов – англійської й іспанської (Alba-Juez et al., 2014) – підтверджує універсальний механізм утворення іронічних смислів і дозволяє розподілити види вторинних оцінних значень у семантичній структурі іронії на три групи: 1) іронія з негативною оцінністю, направлена на співрозмовника, третю сторону, або на себе, 2) іронія з позитивною оцінністю, направлена на співрозмовника, третю сторону, або на себе, 3) іронія з нейтральною оцінністю, або такою, що її можна віднести як до позитивної, так і до негативної в залежності від розуміння ситуації, і яка створюється з метою розважити дотепним жартом.

Вважають, що найповніше іронія як явище вторинної номінації й інструмент суб'єктивно-оцінної модальності реалізується в мові художньої літератури. Сучасні лінгвостилістичні дослідження вивчають іронію не тільки як троп, а й як категорію, що реалізується на рівні цілого тексту, оскільки це явище вторинної номінації не тільки лексичного, але й пропозитивного, а також дискурсивного типу. Іронія залежить від контекстів усіх рівнів і об'ємів: мікро- і макроконтекстів, вертикальних і горизонтальних, експліцитних й імпліцитних тощо.

Контекст є основним мовним семантичним фоном, який сприяє виникненню і розумінню іронії, адже вона «різнооб'ємна, часто зосереджена не в одній одиниці, а розсіяна в тексті і виявляється тільки в зіставленні кількох одиниць» (Мацько et al., 2006, с. 157). Тому комплексний філологічний підхід до вивчення іронії як контекстно обумовленого явища вторинної номінації вважають найбільш продуктивним.

Розглянемо засоби створення іронії на прикладі сучасного англійськомовного твору, в якому іронія є невід'ємним і найважливішим компонентом ідіостилю письменника, а також способи передачі її в українськомовному перекладі.

Способи перекладу іронічного оцінного компонента значення в художньому творі розглядаються нами в межах комунікативно-функціонального підходу в перекладознавстві, який вимагає враховувати в перекладі специфіку цього процесу як найважливішого етапу міжмовної та міжкультурної комунікації, фактори екстралінгвістичного характеру, пов'язані з особистостями комунікантів, із їхніми фоновими знаннями, пізнавальними можливостями, з тим впливом, який тексти мають на адресатів. Центральне місце займає аналіз комунікативної ситуації – цілі, предмет комунікації, відправника, одержувача, які комунікативні

спільноти вони представляють, засоби комунікації й умови передачі інформації, а також врахування в процесі перекладу семантики, прагматики й функцій різноманітних мовних одиниць.

Основи комунікативно-функціонального підходу в перекладознавстві закладено в працях таких лінгвістів і перекладознавців як Ю. Найда, К. Райс і Г. Фермеер, О. Каде, А. Нойберт, М. Бейкер. Теоретичні засади вітчизняного перекладознавства розроблено в працях Р.П. Зорівчак, В.І. Карабана, Т.Р. Кияка, Л.В. Коломієць, О.І. Чередниченка, Л.М. Черноватого та багатьох інших.

Для нашого аналізу важливим є поняття стилістичної еквівалентності в перекладі, що його було запропоновано словацьким перекладачем Антоном Поповичем (Попович, 1980). Досліджуючи комунікативно-функціональну еквівалентність художнього тексту на макростилістичному і мікростилістичному рівнях, він виділяє різні види стилістичних перекладацьких трансформацій:

- стилістична відповідність – адекватне відтворення смислового інваріанту оригіналу; функціональна і структурна відповідність зображальних елементів перекладу й оригіналу;

- стилістична субституція – заміна стилістичних елементів / засобів вираження, неперекладних елементів, ідіом мови оригіналу сталими виразами мови перекладу; стилістична заміна (інверсія) як різновид стилістичної субституції – переміщення окремих мовних елементів у тексті, коли смислова побудова поетичного тексту є залежною від його структурної організації;

- стилістичне підсилення – підсилення виразності й експресивності тексту в перекладі перекладачем;

- стилістична типізація – створення засобами мови перекладу певних типових рис персонажів, таких, наприклад, як мовна характеристика персонажа за допомогою сленгу, креолізації, діалекту, характерних для певного мовного середовища;

- стилістична індивідуалізація – підсилення ідіолекту перекладача за рахунок структури оригіналу, тобто переклад тексту замінюється відтворенням «принципів» побудови тексту;

- стилістичне послаблення – приглушення виразних стилістичних прийомів і заміна їх на менш виразні й навіть нейтральні;

- стилістичне нівелювання – нівелювання виразальних особливостей оригіналу, спрощення його стилю, втрата характерних рис побудови оригіналу;

- стилістична втрата – втрата важливих стилістичних рис оригіналу, що призводить до неадекватної передачі смислу.

Оскільки значення іронічного вислову небуквальне і часто контекстуально і ситуативно обумовлене, постає питання, наскільки адекватно і якими засобами перекладачеві вдасться передати найголовніший оцінно-емоційний компонент іронічного значення, чи не стануть на заваді структурні або культурні розбіжності між мовами.

2.1. Засоби створення іронічного оцінного компонента значення в творі Ш. Байзелла «Щоденник книгаря» і способи передачі його в перекладі українською мовою.

У творі Ш. Байзелла, який характеризують в онлайн-відгуках як «кумедні мемуари, присвячені одному року роботи власника книгарні», «мемуари ексцентричного шотландського книгаря» або «іронічний автобіографічний роман», де автор «доволі потішно описує, якої він невисокої думки про відвідувачів книгарні», широко використовується іронія як основний прийом художнього опису.

Книжку написано з гумором, у «сардонічному стилі», як зазначено на обкладинці, але, як в багатьох кумедних творах, у ній іноді відчувається сарказм і справжній гнів. По суті, роман «Щоденник книгаря» – це опис боротьби маленької книгарні із «всюдисущою примарою Amazon» за виживання на книжковому ринку. Тому автор оповіді так емоційно реагує на клієнтів, які іноді охоче користуються нестабільністю становища книгарні і вимагають знижок, або відкрито обговорюють свої плани повернутися додому й купити ті самі книжки дешевше онлайн. У книжці знаходимо велику кількість жартівливих, іноді саркастичних описів відвідувачів книгарні, які відображають іронічно-критичне ставлення власника закладу до своїх покупців, які, здається, випадково заходять у крамницю, а не для того, щоби купити омріяну книжку.

Спробуємо виокремити різноманітні мовні засоби вираження іронії в тексті роману з урахуванням рівнів мовної структури та різних контекстів, у межах яких відбувається реалізація іронічного смислу.

Іронічні описи відвідувачів або друзів і колег, створені за допомогою фонографічних стилістичних засобів, підкреслюють чутливе ставлення оповідача - власника книгарні до безграмотності, неосвіченості персонажів, або до нечіткого мовлення, нестандартної вимови, як-от у наступних прикладах:

1) *Nicky didn't manage to list a single book over the weekend because, as her note says: «The printer **wilnae** work.» I checked: she hadn't switched it on* (Bythell, 2017, p. 42).

*Нікі за вихідні не внесла до каталогу жодної книжки, бо, як вона пояснила в записці, «Принтер **не робе**». Я перевірів: вона його навіть не вмикала* (Байзелл, 2019, с. 47).

У цьому фрагменті доцільно наголосити на некоректному для англійської мови написанні «will not» як «wilnae»; графон «wilnae» передає безграмотність та неосвіченість героїні – вона переносить особливості розмовного мовлення, як у «простого люду», на письмо. Наступна репліка оповідача *I checked: she hadn't switched it on* є тим контекстом, на тлі якого проявляється іронічне ставлення автора до персонажа. Перекладачка Ярослава Стріха вживає у перекладі еквівалентну просторічну лексему «не робе»; додавання в наступному реченні слова «навіть» підкреслює іронію висловлення.

2) *She and I had a discussion about death. Nicky: «If I die before Armageddon, my **pal** George is going to make me a coffin out of an old pallet, put me in the back of my van and dump me in the woods somewhere.» I told her that I want a Viking ship burial, to which she responded, «**Ye cannae** do that. The only way around it is to have a Romany funeral. You'll have to build yourself a caravan and set fire to it. **Oh**, wait, you'll be dead. You'll have to get someone else to set fire to it.»* (Bythell, 2017, p. 308).

Поговорили з Нікі про смерть.

*Нікі: Якщо помру до Армагеддону, то **друзяка** Джордж зробить мені труну зі старого ящика, покладе у мій фургон і лишить десь у лісах.*

*Я розповів їй, що вікінги спалювали мерців у човнах, на що вона сказала: – Так **ніззя**. Хіба що по-ромськи похорон влаштувать. Збудувать воза і підпалить. **Не**, стоп, ти ж мертвий будеш. Хай хто інший підпалює* (Байзелл, 2019, с. 301).

Іронічний тон передачі прямої мови в цьому уривкові також простежується за допомогою неправильного написання слів «уе» замість «you» і «cannaе» замість «cannot» – оповідач підкреслює елементи шотландського діалекту англійської мови в мовленні героїні. Цікаво, що вигук «oh» привертає увагу співрозмовника до наступної жартівливої репліки і підсилює іронічний смисл слів у ній. Перекладачка підбирає еквівалентні фонографічні засоби створення іронічного ефекту.

Здається, що загальний іронічний тон діалогу в романі зумовив в українському перекладі вибір просторічного синоніма «друзяка» для лексеми «*pal*», яка в словнику ремаркується як *informal* (COD, 1025), і, на нашу думку, еквівалент абсолютно доречний і не має ефекту стилістичного підсилення. В обох мовах іронічний ефект створюється одиницями одного порядку – стилістично маркованою лексикою (розмовними і просторічними словами), які через порушення стилістичної однорідності висловлювання у зіткненні із загальноновживаною лексикою й створюють іронічний смисл.

Як бачимо, фонографічні засоби створення іронічної оцінки в тексті є допоміжними і розкривають свій потенціал лише в певному контексті, а також обумовлюють певні перекладацькі рішення на лексичному рівні.

Найбільшим іронічним потенціалом, на думку більшості лінгвістів, володіють лексико-семантичні засоби вираження, оскільки саме лексика характеризується емоційно-оцінною виразністю. Морфологічні і синтаксичні засоби вираження можна назвати допоміжними, зв'язуючими, оскільки у більшості випадків вони не є самостійними, як і фонетичні. Рівень тексту поєднує усі засоби створення іронії, адже дозволяє адекватну її інтерпретацію в контексті речення/висловлювання.

Іронічний смисл може виникати внаслідок переосмислення денотативного і конотативного компонентів значення слова. Конотативний компонент значення – це емоційне, оцінне або стилістичне забарвлення мовної одиниці, яке може бути закріпленим за нею в системі мови або виникати в певному контексті. Оцінний компонент значення – схвальна або несхвальна оцінка; оцінний компонент часто супроводжується емоційним компонентом. Для створення іронічного ефекту в тексті використовують лексеми з узуальною іронічною конотацією, стилістично марковану лексику в іронічному контексті, а також різновиди тропів, що будуються на двоплановості мовного знака, на вживанні слова у протилежному значенні. В цьому випадку найважливішими прийомами вираження іронії є алюзія, гротеск, гіпербола, літота, кліше, метафора, пародія, парадокс, еналага, апосіопеза, преокупація, плеоназм, паралепсис, архаїзми, неологізми та інші засоби (Мацько et al., 2006, с. 157-161; Походня, 1984).

У монографії «Інтертекстуальна іронія і переклад» (Кам'янець et al., 2010, с. 16) автори стверджують, що «як властивість стилю, іронія полягає в навмисній суперечності між дослівним змістом

висловлювання та його істинним смислом, який виражають не прямо, а розпізнають завдяки різноманітним чинникам супровідно-контекстуального характеру». Лінгвісти, які розглядають іронію як стилістичний прийом, зокрема, наголошують на тому, що вона може актуалізуватися у тексті за допомогою ряду тропів та стилістичних фігур (метафори, порівняння, епітета, різних видів повторів), які завдяки своєму лексичному наповненню та контексту набувають іронічного забарвлення.

Серед лексико-семантичних засобів вираження іронії, насамперед, слід зазначити використання в тексті роману «Щоденник книгаря» т.зв. експліцитних маркерів іронії – виразів на кшталт *it is ironic that, ironically, in an ironic example of, there is a certain irony* і т.п. Такі маркери передаються в перекладі стилістично еквівалентними засобами – відповідними сталими виразами. Наприклад:

3) *I thought I'd do some research for the business plan, so I googled «Run a Bookshop». **Ironically**, top of the list is a book for sale on Amazon called *The Complete Guide to Starting and Running a Bookshop* (Bythell, 2017, с. 45).*

*Перш ніж скласти бізнес план, я вирішив провести невелике дослідження й погуглив, «як керувати книгарнею». **За іронією**, перше ж посилання вивело на Amazon, що пропонував книжку під назвою «Вичерпний посібник для тих, хто хоче відкрити книгарню» (Байзелл, 2019, с. 50).*

У цьому уривкові іронія ситуації полягає в тому, що книгар намагається конкурувати з компанією Amazon і дуже не любить, коли його відвідувачі дорікають йому, що ціни там нижчі. Без широкого контексту іронічний смисл уривка важко зрозуміти.

А в наступному прикладі, окрім експліцитного маркеру іронії, спостерігаємо вираження позитивної оцінки щодо прочитаної книги; розуміння оцінного іронічного значення не потребує широкого контексту:

4) [...] *but Blindness was astonishing. There are few other books in which I have felt so completely immersed and – **ironically** – visualised so clearly* (Bythell, 2017, с. 258).

*[...] але «Сліпота» просто приголомшлива. Мало я пам'ятаю книжок, які б настільки мене затягнули й, **за іронією**, створили таку яскраву картину* (Байзелл, 2019, с. 253).

Задля адекватного перекладу експліцитних маркерів вираження іронії «at the irony» та «with no sense of irony» в двох

наступних прикладах перекладачка застосовує трансформацію смислового розвитку:

5) *As Nicky was leaving, someone on a mobility scooter almost ran her down on the pavement. Initially I thought it might have been Andy, who bought hers a few weeks ago. As I was musing **at the irony** of her being run over by her own mobility scooter, she came back into the shop to collect her hat, which she had left in a corner somewhere* (Bythell, 2017, с. 167).

Коли вона вийшла з книгарні, її ледь не переїхав якийсь чоловік на електричному інвалідному візку. Мені спочатку здалося, що це Енді, який купив у неї такий візок кілька тижнів тому. Я саме розмірковував, що оце була б **іронія долі** – потрапити під колеса власного інвалідного візка, але тут Нікі повернулася, бо забула шапку (Байзелл, 2019, с. 168).

6) *On the whole, booksellers dislike librarians. To realise a good price for a book, it has to be in decent condition, and **there is nothing librarians like more than** taking a perfectly good book and covering it with stamps and stickers before – **and with no sense of irony** – putting a plastic sleeve over the dust jacket to protect it from the public* (Bythell, 2017, с. 232).

Книгарі недолюблюють бібліотекарів. Щоб книжка дорого коштувала, вона мусить бути в доброму стані, а **бібліотекарів хлібом не годуй**, тільки дай обліпити прекрасну книжку наклейками, а потім – **мовби вони і не помічають у цьому певної іронії** – запакувати у пластик поверх суперобкладинки, щоб захистити від публіки (Байзелл, 2019, с. 229).

В останньому прикладі використано сталий вираз *there is nothing somebody likes more than*, який підсилює іронічне негативне ставлення оповідача до бібліотекарів. У перекладі українською мовою використано стилістично еквівалентний відповідник, за визначенням Р.П. Зорівчак – міжмовну конотативну транспозицію, коли «одиниця тексту оригіналу замінюється реалією мови перекладу з іншим денотативним, але рівновартним конотативним значенням» (Зорівчак, 1989, с. 133).

Наступний фрагмент демонструє інший випадок використання фразеологічної одиниці – інтертекстуальну іронію, «ефект, що утворюється за допомогою алюзії» (Кам'янець et al., 2010, с. 30). Відвідувач книгарні реагує на зауваження книгаря евфемістичним парафразом, що його приписують Вінстону Черчилю, котрий нібито в подібній ситуації відповів на зауваження Леді Ескот: «Fear not dear

lady, dead birds don't fall out of nests». Іронічний смисл в тексті роману виникає через невідповідність ситуацій і персонажів, описаних у творі і тих, на кого натякає алюзія:

7) *When the old man in the crumpled suit came to the counter to pay for the copy of Dostoevsky's The Idiot, I discreetly pointed out that his fly was open. He glanced down – as if for confirmation of this – then looked back at me and said, «A dead bird can't fall out of its nest», and left the shop, fly still agape* (Bythell, 2017, p. 308).

Коли старший чоловік у пом'ятому костюмі прийшов до каси, щоб купити «Ідіота» Достоевського, я тихенько вказав, що в нього розстібнута ширинька. Він опустил погляд, мовби хотів перевірити, а тоді знову підняв очі і сказав:

– **Мертва пташка з гнізда не випаде.**

Так і пішов із книгарні, не застібаючи штанів (Байзелл, 2019, с. 301).

Перекладачка обрала спосіб буквального перекладу фразеологічної одиниці, що створює у читача відчуття приналежності фразеологізму чужій культурі. І навіть якщо алюзія залишається нерозпізнаною, реципієнт перекладного тексту легко зчитає іронічно-гумористичний характер уривка.

Розглянемо наступні приклади:

8) *Every Friday she brings me a treat that she has found in the skip behind Morrisons supermarket in Stranraer the previous night, after her meeting at Kingdom Hall. She calls this «Foodie Friday»* (Bythell, 2017, p. 4).

Щоп'ятниці вона приносить мені гостинці, які знайшла напередодні на смітнику за супермаркетом Моррісонс у Странрарі після зустрічі в Залі Царства Свідків Єгови: вона це називає «п'ятничним банкетом» (Байзелл, 2019, с.11).

9) **Foodie Friday.** *Today Nicky brought in two egg custard tarts that she had pillaged from the skip. She had accidentally sat on one of them in her van* (Bythell, 2017, p. 74).

Сьогодні в нас «п'ятничний бенкет». Нікі принесла два еклери, які знайшла на смітнику, але на одному **випадково** встигла посидіти (Байзелл, 2019, с. 79).

У цих фрагментах словосполучення *Foodie Friday*, що асоціюється в носіїв англійської мови з фестивалями вуличної їжі (де основне значення слова *foodie*, яке в словнику ремаркується як *informal*, – ‘гурман’ (COD, 551), вкотре демонструє, як стилістично

марковане слово, стикаючись у контексті речення із загальноновживаними словами, створює іронічний ефект.

Контекст в обох випадках підказує, що *foodie* не має нічого спільного з гурманством чи смачною їжею, адже її знайдено на смітнику. В прикладі № 8 комічно-іронічний ефект створюється сусідством словосполучення *Foodie Friday* зі словами *skip* і *Kingdom Hall*, а в прикладі № 9 – з описом того, як Нікі, не помітивши (*accidentally*), всілася на один з еклерів.

Перекладний еквівалент лексичної одиниці *Foodie Friday* – *п'ятничний бенкет* – є дуже вдалим, але демонструє, на нашу думку, певне стилістичне підсилення її іронічно-оцінного смислу, пор., *бенкет* – 1. урочистий обід, сніданок або вечера, що влаштовується на честь кого-небудь або на відзначення якоїсь події; 2. взагалі багатолюдна учта, бучне гуляння з частуванням (СУМ).

Матеріал нашого дослідження демонструє, що в перекладі не завжди вдається зберегти еквівалентне іронічно-оцінне конотативне значення лексичних одиниць. Насамперед це пов'язано з неможливістю відтворити певні асоціативні смисли слів-реалій, як у попередніх двох прикладах, адже вони тісно пов'язані з невідомими в цільовій мові культурними явищами.

Іноді ж, на нашу думку, перекладацьке рішення покликане підсилити іронічний ефект у цільовому тексті. Проілюструємо це наступним прикладом. Автор твору іронічно описує не лише своїх персонажів, але й себе через характеристики, якими його наділяють герої роману:

10) *I spent some of the afternoon interviewing more local business people for the radio station that will be broadcasting from the Martyrs' Cell in the County Buildings during the festival. One of the interviewers was Nicky, who described me as «a big ginger conundrum»* (Bythell, 2017, p. 203).

По обіді брав інтерв'ю в місцевих для радіо, яке транслюватимуть під час фестивалю із Камери мучениць. Одна з моїх співрозмовниць – Нікі. Вона описала мене як «пуде одоробло» (Байзелл, 2019, с. 200).

Вираз *a big ginger conundrum* має іронічний смисл через поєднання в ньому кількісної оцінки (зріст – *big*), метонімічного опису зовнішності (колір волосся – *ginger*), та суб'єктивно-маркуючого оцінного компонента через метонімічний опис поведінки або характеру – *conundrum* 'confusing and difficult problem or question > a riddle' (COD, 310). Як бачимо, опис оповідача скоріше іронічно-

позитивний. Український відповідник *одоробло* має переносне негативне конотативне значення 'зневажл. незграбна людина'. В процесі перекладу відбулося стилістичне підсилення іронічно-оцінного значення висловлення.

Іронічний ефект може створюватися шляхом використання лексеми із закріпленим у мові конотативним значенням. Контекст лише виявляє таку конотацію. У наступному прикладі відбувається іронічне переосмислення конотативного значення лексеми *forgotten*, при цьому її денотативне значення не змінюється. *Forgotten* тут вжито у значенні 'занедбаний, закинутий, нікому не потрібний' (COD, 556). Перекладачка експлікує переносне значення цієї лексеми виразом «Богом забутий»:

11) *It is home to just under a thousand people and is in Galloway, the **forgotten** south-west corner of Scotland* (Bythell, 2017, p. 2).

Вігтаун, населення якого становить до тисячі осіб, розташовується в Гелловії, Богом забутому південно-західному закутку Шотландії (Байзелл, 2019, с. 8).

Традиційний спосіб створення іронії – використання слів у протилежному значенні. Досліджуваний твір не виняток, зіставлення протилежних значень слова (буквального і контекстуального) є найрозповсюдженішим методом створення іронічного суб'єктивно-оцінного смислу в творі Ш. Байзелла. Розглянемо кілька прикладів.

12) *Of all his observations in that essay, Orwell's comment that «many of the people who came to us were of the kind who would be a nuisance anywhere but have **special opportunities** in a bookshop» is perhaps the most apposite* (Bythell, 2017, p. 2).

З усіх Орвеллових спостережень у тому есеї найвлучніше, на мою думку, звучить так: «Чимало наших відвідувачів належать до тієї людської породи, що де завгодно завдає клопоту, але особливо розперізується в книгарні» (Байзелл, 2019, с. 8).

Словосполучення *special opportunities*, яке має позитивну семантику, у контексті твору набуває прямо протилежного значення – «вміння завдавати клопоту, надокучати, набридати». В перекладі відбувається експлікація негативної оцінки таких відвідувачів через жартівливий опис *особливо розперізується*.

У наступному прикладі іронія створюється завдяки епітетним конструкціям з позитивними денотативними значеннями, які реалізують в контексті протилежні негативні значення. Власник книгарні (оповідач твору) вирішив написати анонімний схвальний

відгук на свою крамницю. Він сам доволі скептично оцінює свій опус. Мікроконтекст (*ridiculous review, unlikely superlatives*) і макроконтекст твору, завдяки якому читач знає про ситуацію з крамницею, дозволяють виявити в цьому фрагменті негативні іронічно-оцінні смисли:

13) *Inspired, I wrote a ridiculous review praising the owner's magnificent good looks, convivial charm, captivatingly beautiful scent, the wonderful stock, the electric atmosphere and a litany of other unlikely superlatives. In no time at all it had been removed and TripAdvisor had sent a threatening email warning me not to do it again* (Bythell, 2017, p. 31).

Надихнувшись, я написав іронічний відгук, де розхвалював вроду, доброзичливу вдачу й шарм власника, п'янкий запах книгарні, прекрасну добірку книжок, незабутню атмосферу, і таке інше: на тому низка гіперболічних компліментів не скінчилася. Коментар майже одразу стерли, і TripAdvisor прислав мені суворий мейл із попередженням більше так не робити (Байзелл, 2019, с. 37).

Перекладачка застосувала необхідні для відтворення смислу трансформації додавання (*п'янкий запах **книгарні**, прекрасну добірку **книжок***). Вибір перекладного варіанту «іронічний відгук» для «ridiculous review» знімає двозначність контексту і прямо вказує читачеві на стилістичні особливості фрагмента тексту.

Лексико-семантичні засоби створення іронічних смислів у тексті часто супроводжуються і доповнюються **морфологічними**. Найуживанішим засобом у романі є використання найвищого ступеня порівняння прикметника. Розглянемо наступний приклад:

14) *The few people who give second-hand books as gifts for Christmas are usually eccentric, though, so it is worth opening purely for the entertainment these characters afford. They are **the most interesting** customers. And it wouldn't do to close; if the shop wasn't open, it would disappoint those few souls who do venture into rural Galloway in the winter months, and they would be unlikely to return another time* (Bythell, 2017, p. 262).

*Утім нечисленні кадри, які дарують на Різдво букіністичні видання, – зазвичай ще ті ексцентрики, то ж книгарню варто відчиняти хоча би заради того, щоб розважитися, спостерігаючи за ними. Це – **найцікавіші** наші клієнти. Та й не можна нам закриватися: поцілувавши замок книгарні, рідкісні зухвальці, які зважуються вибратися вглиб Геловею взимку, розчаруються і більше сюди не повернуться* (Байзелл, 2019, с. 258).

Звісно ж, опис *the most interesting customers* вжито автором з іронічним підтекстом, який зчитується у контрастному поєднанні найвищого ступеня прикметника як ніби позитивної оцінки зі словами *purely for the entertainment, these characters afford, those few souls, who do venture*. Саме ці лексеми в перекладі зазнали стилістичного нівелювання іронічної оцінки. Задля її збереження в перекладі довелося застосувати трансформацію компенсації – запропоновані варіанти перекладу *поцілувавши замок книгарні, рідкісні зухвальці* не є повними лексичними еквівалентами відповідних місць тексту оригіналу, але компенсують іронічно-глузливий тон цього фрагменту в цілому.

Розглянемо ще один приклад, де найвищий ступінь порівняння прикметника є катализатором появи іронічного смислу:

15) *Nicky brought in a cake that was made to look like a giant caterpillar. It had been reduced to 49p in Morrisons and she picked it up at the weekend. It looks absolutely revolting, covered in the most hideous icing* (Bythell, 2017, p. 205).

Нікі принесла торт у формі велетенської гусені, який продавали в Morrisons зі знижкою, за 49 пенсів – от вона й купила його на вихідних. Мене верне від самого вигляду цього творива, вкритого огидною глазур'ю (Байзелл, 2019, с. 201).

Іронічний смисл створюється у фрагменті за рахунок кількох мовних засобів – стилістичного порівняння з кількісно-експресивним компонентом перебільшення *look like a giant caterpillar*, лексеми-інтенсифікатора *absolutely* в поєднанні з прикметником із негативною конотацією, а також (формально) найвищого ступеня порівняння прикметника, який і без того має закріплене в мові негативне конотативне значення найвищого ступеня – *hideous* ‘extremely ugly, extremely unpleasant’ (COD, 669). В цьому прикладі форма найвищого ступеня порівняння має стилістичну функцію інтенсифікатора.

Формальний підмет (*it looks...*) і специфічна синтаксична структура другого речення зумовили ряд абсолютно необхідних граматичних трансформацій у перекладі, який є бездоганним лексично й стилістично – з точки зору збереження іронічно-глузливого смислу фрагмента переклад можна вважати стилістично еквівалентним.

Перекладачка вдало підбирає стилістичні еквіваленти для виразів з інтенсифікатором *the most*, як-от у наступному фрагменті, де іронічно-оцінну модальність підкреслено у перекладі часткою:

16) *As I was sorting through the boxes of books from Haugh of Urr, I came across a copy of Collins French Phrasebook in a box. You really would have to be on **the most dismal** holiday to find the following phrases useful:*

«Someone has fallen in the water.»

«Can you make a splint?»

«She has been run over.» [...] (Bythell, 2017, p. 187).

*Перебираючи книжки з Го-оф-Ерра, я знайшов «Французький розмовник» Коллінза в коробці. **Паскудні ж** мають випасти канікули, щоби вам знадобилися такі фрази:*

- *Хтось упав у воду.*

- *Ви вмієте накладати шини?*

- *Її збила машина. [...] (Байзелл, 2019, с. 186).*

Тут також простежуємо іронію ситуації, коли очікуване не відповідає дійсному, як-от ці дивні нерадісні фрази в розмовнику для вивчення французької.

У нижченаведеному прикладі зневажливо-іронічний опис працівниці книгарні Ніки побудований на контекстуальному протиставленні стилістично маркованих лексем *Jehova's Witnesses* (назва однієї з християнських деномінацій, спеціальна лексика) зі словами, що глузливо описують хобі Ніки – *hobby of making strangely useless «craft» objects*. Окрім оцінно-негативного епітету *strangely useless*, іронічного забарвлення цієї одиниці додають лапки, ніби оповідач піддає сумніву якість того, чим займається Нікі. Речення «She is [...] one of Jehova's Witnesses, and that [...] defines her» підсилюється вставною конструкцією з вираженням зневажливо-оцінним значенням, яке експлікує іронічне ставлення автора до релігійних поглядів Ніки.

17) *She is in her late forties, and has two grown-up sons. She lives in a croft overlooking Luce Bay, about fifteen miles from Wigtown, and is one of **Jehova's Witnesses**, and that – along with her hobby of making **strangely useless «craft» objects – defines her** (Bythell, 2017, p. 4).*

*Їй під п'ятдесят, і вона мати двох дорослих синів. Її **прикмети**: живе на фермі, розташованій над затокою Лус, кілометрів за двадцять п'ять від Вігтауна; належить до **свідків Єгови**; має хобі – майструвати **дивовижно ні на що не придатні предмети** (Байзелл, 2019, с. 10-11).*

Синтаксичні трансформації в перекладі цього уривку дозволили ввести в текст адекватні, притаманні українській мові

конструкції і підсилити іронічний ефект фрагмента завдяки списку «прикмет» із різномірною інформацією про Нікі.

Іронічний смисл нижчевказаного фрагменту тесту розкривається завдяки широкому контексту книжки й нашим знанням про персонаж. Як би не ставився автор до релігійних переконань Нікі, той факт, що вона віруюча людина, дає нам зрозуміти, що фраза *She was visibly upset to see me home safely* не відповідає дійсності. Можливо, вона засмутилася через надто швидке повернення, але аж ніяк не через «неушкодженість» свого боса.

18) *I got back to the shop from the sailing trip at 4 p.m. to a startled Nicky, who had no idea when we were due to return. She was **visibly upset to see me home safely*** (Bythell, 2017, p. 151).

*Я повернувся до книгарні майже о четвертій, чим дуже засмутив Нікі: вона поняття не мала, коли ми прибудемо, і **явно засмутилася, побачивши мене живим і неушкодженим*** (Байзелл, 2019, с. 151).

У творі Ш. Байзелла знаходимо приклади актуалізації комічного через такі антропонімічні ознаки, як прізвиська, які характеризують персонажа з точки зору його зовнішності, фізіології тощо. Наприклад, *Smelly Kelly* в уривкові:

19) ***Smelly Kelly** appeared at the precise moment that Nicky had disappeared for her lunch break. I suspect her nose is now finely tuned to detect the advance of Brut 33 and give her enough advance warning to escape when he is approaching.* (Bythell, 2017, p. 100).

***Смердючка Келлі** з'явився саме в ту мить, коли Нікі пішла на обідню перерву. Вона, мабуть, так натренувала ніс, що чує запах «Бруту 33» на відстані й устигає втекти ще до появи залицяльника* (Байзелл, 2019, с. 104).

Сленгова одиниця із яскраво вираженою негативною конотацією *Smelly Kelly* вдало передана в перекладі виразом, що нагадує дитячу дражнилку і є дуже близькою за оцінною конотацією до оригіналу. Іронічний ефект англійського уривку підсилюється завдяки контрастній за стильовими ознаками літературній лексиці в описі (*finely tuned, detect, advance, escape*), а також грі слів, оснований на контактному повторі лексеми *advance (to detect the advance, enough advance warning)* з різними контекстуальними значеннями. Гра слів, як відомо, не є самоціллю в перекладі, оскільки її неможливо передати повними стилістичними еквівалентами. Її функція в цьому тексті – підсилення іронічної модальності висловлення. Підсилення в перекладі засобами цільової мови відбулося завдяки

трансформаціям смислового розвитку (*натренувала ніс*) і компенсації (*залицяльник*).

Наведемо ще приклади іронічного опису персонажів за допомогою прізвиськ. У цих фрагментах лексеми *submariner*, *bishop*, *hat* використано для метонімічних номінацій персонажів за певною ознакою (рід діяльності, елемент одягу):

20) *Among the regulars is a charming retired submariner called Angus. He and I tend to huddle together and discuss the other buyers at the sale. He has nicknames for all of the regulars – **Dave the Hat, The Bishop** and others – none of them cruel, but all perfectly fitting* (Bythell, 2017, p. 14).

*Серед тамтешніх завідників варто згадати Ангуса, милого підводника на пенсії. Ми з ним зазвичай тримаємося купи і пліткуємо про інших покупців. У Ангуса є прізвиська для всіх завідників – **Кентарик Дейв, Єпископ** абощо: усі вони незлосливі й дуже влучні* (Байзелл, 2019, с. 20).

21) *I had a long chat with **Angus the submariner** about the conspicuous absence of **Dave the Hat**, who never misses a sale* (Bythell, 2017, p. 92).

*Ми з **Пнгусом-підводником** звернули увагу, що **Кентарика Дейва** не видно, а він-бо не пропускає жодного аукціону* (Байзелл, 2019, с. 97).

У перекладі важливо було підкреслити жартівливе ставлення автора тексту до своїх персонажів, що вдалося зробити морфологічними засобами, використавши зменшувальний суфікс – *Кентарик Дейв*.

Ще одним потужним інструментом створення іронічного смислу на лексичному рівні є метафора, яка традиційно співвідноситься із експресивно-емоційною функцією мовлення. Метафора – це троп, який виникає внаслідок накладання на пряме значення слова під впливом вузького чи широкого контексту додаткового смислу, який стає домінуючим (Калита, 2013, с. 110).

Наведемо приклад того, як автор за допомогою метафори описує письменницький стиль своєї подруги Анни, яка, попри літературний успіх, вважає себе не письменницею, а лінгвістичною імпресіоністкою, що на ходу переосмислює мову; це і зачаровує, і дратує автора:

22) *Her method of interpreting the words she hears through halfclosed ears and repeating them in a version that bears some proximity to the original, but with blurred lines, results in an occasionally*

incomprehensible stew of words, seasoned with a handful of Yiddish words that she picked up from her grandmother (Bythell, 2017, p. 10).

Почувши певне слово краєм вуха, вона починає повторювати його у викривленій версії, яка мало нагадує оригінал, і часом це породжує цілковито незрозумілий **мовний суп, приправлений дрібкою їдишних слівцець**, які вона чула від бабусі (Байзелл, 2019, с. 16).

Метафора *stew of words, seasoned with a handful of Yiddish words* набуває іронічно-саркастичного забарвлення під впливом прямого значення слова *stew* та негативно-оцінного означенням *incomprehensible*. В перекладі українською мовою метафору передано повним стилістичним відповідником зі збереженням іронічно-оцінного смислу.

Синтактико-стилістичні мовні засоби також можуть виражати іронічний смисл або використовуватись для емоційно-експресивного підсилення думки. Вираження комічного можливе через використання всього спектру наявних у мові синтаксичних засобів за умови продуктивного поєднання з семантичними неузгодженостями чи невідповідностями, які провокують сміхову реакцію. Речення, висловлення та текст є необхідними інструментами для створення контексту, у якому відбувається реалізація комічного ефекту.

Як-от у наступному прикладі, де засобом актуалізації іронії є ствердна відповідь на безглузді запитання відвідувача. Словосполучення *lucky day* вжито в переносному значенні, автор має на увазі протилежне тому, що говорить насправді, адже чиясь смерть не є приводом для радощів і не має нічого спільного з щасливим днем:

23) *Just as I was returning from the kitchen with my cup of tea, a customer with polyester trousers about six inches too short and a donkey jacket almost knocked it out of my hand and asked, «Have you ever had a death in here? Has anyone ever died falling off a stepladder in the shop?» I told him, «Not yet, but I was hoping today might be my lucky day.»* (Bythell, 2017, p. 54).

Я саме повертався з кухні із чаєм, коли покупець у спецівіці та полієстрових штанах, сантиметрів на 15 коротших, ніж треба, ледь не вибив мені чашку з рук і спитав:

– А у вас тут ніхто не вбивався? Було таке, щоб хтось упав із драбини у книгарні й убився?

Я відповів:

– Ще ні, але сподіваюся, що сьогодні пощастить (Байзелл, 2019, с. 58).

Переклад адекватно передає цей атмосферний діалог – недоречні запитання дивакуватого відвідувача й несхвальне ставлення до них з боку власника книгарні через іронічну відповідь.

Серед засобів вербалізації комічного на синтаксичному рівні у творі Шона Байзелла було виокремлено риторичні запитання. Риторичне питання, або емфатичне твердження, є виразним і продуктивним способом створення іронії, адже функція його в тексті – привернути увагу, посилити враження, підвищити емоційний тон, залучити читача у співпереживання, ніби змушуючи його самого робити висновки. В цій конструкції потенційно закладено здатність до вираження експресивних, емоційних, оцінних смислів.

Своєрідним епіграфом до роману «Щоденник книгаря» став уривок з книжки Орвелла у формі риторичного запитання. Важко переоцінити значення широких історико-філологічних знань для відтворення і розуміння тих форм іронії, які створюються за допомогою різноманітних цитатій. Цей засіб створення іронії надзвичайно поширений в англійській художній прозі. Авторська суб'єктивно-оціночна позиція виявляється у самому виборі матеріалу для цитування:

24) *Would I like to be a bookseller de métier? On the whole – in spite of my employer's kindness to me, and some happy days I spent in the shop – no.*

George Orwell, «Bookshop Memories», London, November 1936 (Bythell, 2017, p. 1).

Чи хотів би я стати книгарем de métier? Загалом – попри ласкавого роботодавця і певну кількість щасливих днів, проведених у книгарні, – ні.

Джордж Орвелл, «Спомини із книгарні», Лондон, листопад 1936 року (Байзелл, 2019, с. 7).

Через контраст між позитивним описом досвіду роботи і негативною відповіддю на риторичне запитання виникає іронічний смисл висловлення, адже слова *my employer's kindness to me, happy days* сприймаються у протилежному значенні. Ш. Байзелл, розвиваючи на перших сторінках книжки ідею, висловлену в епіграфі, в свою чергу, створює контрастний опис свого досвіду роботи в книгарні. Відповідь на власне риторичне запитання така ж, як і у Орвелла в цитаті – «Ні». Але в цьому контексті вона є повною протилежністю ідеї Орвелла: автор нічого не хотів би змінювати у своєму житті, тобто, він хоче залишитися книгарем. Іронічний опис

професійного досвіду в цьому фрагменті використано для висловлення позитивної оцінки:

25) [...] *before buying the shop I recall being quite amenable and friendly. The constant barrage of dull questions, the parlous finances of the business, the incessant arguments with staff and the unending, exhausting, haggling customers have reduced me to this. **Would I change any of it? No.*** (Bythell, 2017, p. 1).

[...] до того, як придбати книгарню, я був життєрадісним та доброзичливим, а до ручки мене довів шквал тупих запитань, загрозливе фінансове становище, невпинні суперечки із працівниками і нескінченні виснажливі спроби покупців поторгуватися. **Але чи я змінив би щось у своєму житті? Ні** (Байзелл, 2019, с. 7).

Для створення контрасту між негативним досвідом і несподіваною відповіддю у фрагменті використано інший потужний синтаксичний стилістичний засіб – паралельні конструкції. В перекладі їх потенціал збережено, хіба що змінено синтаксичну роль через необхідні перекладацькі граматичні трансформації – однорідні групи підметів в оригіналі стали однорідними додатками в цільовому тексті. Перекладачка вкотре застосовує експлікацію іронічних смислів лексичними засобами, словосполучення *а до ручки мене довів* є адекватною стилістичною заміною для вираження підтексту фрази *have reduced me to this*.

Наступний приклад демонструє використання ще одного синтаксичного засобу – вставленої конструкції для підсилення контрасту в тексті й створення іронії. Вставлена конструкція передає додаткові відомості до змісту речення. Її стилістична маркованість зумовлюється протиріччям, яке виникає між структурною автономністю та наявністю смислового зв'язку з основним реченням.

26) *Nicky decided that today – traditionally the busiest day of the festival – would be a good day to paint the shop windows and spent most of the morning doing that while I dealt with customers and the chaos of the first day of the Writers' Retreat* (Bythell, 2017, p. 209).

Нікі вирішила, що найлюдніший день фестивалю – прекрасний час для того, щоб перефарбувати у книгарні вікна, і займалася цим весь ранок, доки я намагався дати собі раду з покупцями й хаосом першого дня роботи Куточка письменника (Байзелл, 2019, с. 206).

Семантика словосполучення *good day* в умовах мікроконтексту виражає імпліцитне іронічне ставлення оповідача до поведінки своєї колеги. Відбувається накладання негативного контекстуального

значення на позитивне словникове. В перекладі не відтворено вставленої конструкції, протилежне значення фрази *прекрасний час для того, щоб перефарбувати у книгарні вікна* реалізується в протиставленні з початком речення – *найлюдніший день фестивалю*.

Іронічна оцінка може проявлятися через невласне пряму мову, яка володіє властивістю виражати емоційно-експресивне забарвлення і відтворювати дійсність в різноманітних суб'єктних відбитках. Наприклад:

27) *A ferrety man wearing a beret came to the counter and said, 'Just thought I'd tell you, you've got a book in the railway section called The Railway Man. It's not about railways, you need to move it to the right section.'*

No. I need to bludgeon you with it. (Bythell, 2017, p. 121).

До каси підійшов схожий на тхора чоловічок у береті:

– *Я просто хотів вам сказати, що у відділі видань про залізницю стоїть книжка «Залізничник». То от вона – не про залізницю. Вам треба переставити її у правильний відділ.*

Ні. Нам треба пристукнути вас цією книжкою (Байзелл, 2019, с. 125).

Невласне пряма мова дає можливість герою висловити свої справжні емоції. Провідне місце в створенні іронічного смислу належить, безперечно, лексичним одиницям, як-от у цьому фрагменті: *a ferrety man* – опис зовнішності, *bludgeon* 'to hit someone hard and repeatedly with a heavy weapon' (COD, p. 149) – неочікувана у цьому контексті лексема. Іронічний підтекст підсилюється на синтаксичному рівні за допомогою повтору-підхоплення і парцелляції: *...you need to move it to the right section – No. I need to bludgeon you with it.*

Перекладачка передає імпліцитний іронічний смисл англійських лексем українською мовою за допомогою засобів інших мовних рівнів, словотвірного (зменшувальний суфікс) і синтаксичного (порівняльна конструкція): *A ferrety man – схожий на тхора чоловічок*.

Експресивний синтаксис прямого мовлення також використовується для іронічної характеристики персонажів у творі, наприклад, у цьому уривкові оповідач глузує з Нікі, копіюючи її занадто емоційну манеру висловлюватися і вживати діалектизми:

28) *Nicky arrived and stared at the space where the commode had been: «Where's that hideous thing gone? Dinnae tell me that some idiot's*

bought it. Oh no, surely naebody could be that daft.» (Bythell, 2017, p. 121).

Нікі одразу втупилася в місце, де ще вчора стояв комод:

– А куди подівся цей каліч? Мені ти не казав, що якийсь ідіот на нього

поклав око. І як таких йолопів земля носе? (Байзелл, 2019, с. 125).

Створенню іронічного ефекту сприяє стилістично маркована лексика зниженого тону (*dinnae, naebody, idiot, daft*), емоційно-оцінний епітет (*hideous*), еліптична конструкція (*Dinnae tell me*). Задля збереження експресії уривка, перекладачка вдається до трансформації конкретизації (*hideous thing - цей каліч*), а щоби зберегти іронічний тон тексту, серед варіантів-синонімів обирає відповідники з негативною конотацією, діалектизми передано просторіччям (*втупилася, йолопів, земля носе*). Синтаксичні структури зазнали перетворень у перекладі – еліптичне речення перекладено повним, а емоційне ствердження – риторичним запитанням.

Висновки.

Сучасна лінгвістична парадигма характеризується особливою увагою до вивчення аксіологічного аспекту мовних одиниць. Цінності й оцінка виражаються через мову, фіксуються в мові, тому аксіологічна лінгвістика є значущим джерелом аксіологічної інформації.

Іронія в художньому тексті є одним з основних способів вираження оцінки автора щодо подій, персонажів і самого себе (самоіронія), оскільки реалізуючись лінгво-стилістичними засобами як текстова категорія, іронія тісно пов'язана з екстралінгвістичними факторами, що визначають творчу манеру письменника, такими як загальні філософські та мистецькі парадигми епохи, біографія і соціальний статус письменника, його етичні та моральні принципи.

Автобіографічний твір Шона Байзелла є яскравим прикладом того, як іронія може стати основним інструментом, творчою манерою письменника в сучасну постмодерністську добу. Іронізуючи, письменник звільняється від незадоволення, ненав'язливо й неагресивно критикує поведінку людей, суспільні явища, тенденції, пануючі ідеї. Такий твір сприймається з гумором, привертає увагу до певних проблем суспільного життя. Отже, іронія виконує не лише характерологічну функцію персонажів, функцію висміювання і т. ін., але й когнітивну – іронія є засобом мислення і пізнання дійсності, її основна мета – підкреслити значущість та серйозність ситуації.

Іронія є явищем вторинної номінації, сильно обумовленим контекстом. Вона реалізується мовними засобами усіх рівнів у мікро- і макроконтекстах художнього тексту, а також на рівні інтертекстуальності. Іронічне переосмислення відбувається шляхом зміни значення слова на протилежне (зміна денотативного значення), зміни позитивної оцінки на негативну і навпаки (зміна конотативного, аксіологічного значення), появи в контексті імпліцитного суб'єктивного оцінно-емоційного значення.

Переклад мовно-стилістичних засобів створення іронії потребує від перекладача враховувати аксіологічний компонент значення, що іноді призводить до експлікації іронічних смислів тексту оригіналу лексичними засобами цільової мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бабелюк, О.А., Бадюк О.О. (2021). Авторська постмодерністська іронія в англomовному художньому тексті. In *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*, 9. (с. 15-20).
- Білецька, О.О. (2016). Іронія як феномен культури (на прикладі британської літератури). In *Культура і мистецтво у сучасному світі*, 17 (с. 25-34). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kmss_2016_17_6
- Галич, О., Назарець, В., & Васильєв, Є. (2005). *Теорія літератури*. Київ: Либідь.
- Дячук, О.В. (2019). Лінгвоаксіологічні особливості дискурсу соціальної реклами США. In *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*, 6(74). (с. 57-60). Острог: Вид-во НаУОА.
- Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Донецьк: ДонНУ.
- Зорівчак Р.П. (1989). *Реалія та переклад*. Львів: Видавництво при Львівському державному університеті.
- Калита, О. (2013). *Засоби іронії в малій прозі (кінець ХХ – початок ХХІ століття)*. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова.
- Кам'янець, А., Некряч, Т. (2010). *Інтертекстуальна іронія і переклад*. Київ: Видавець Вадим Карпенко.
- Ковалів, Ю.І. (2007). *Літературознавча енциклопедія: У двох томах*. Том 1. Київ: Видавничий центр «Академія».

- Ковалів, Ю.І. (2007). *Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Том 2*. Київ: Видавничий центр «Академія».
- Кузьмич, О.Я. (2015). *Мовні засоби творення комічного в українській прозі кінця ХХ століття – початку ХХІ століття*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк.
- Мацько, Л. І., Мацько, О. М. (2006). *Риторика*. Київ: Вища школа.
- Попович, А. (1980). *Проблемы художественного перевода*. (Перевод со словацкого И.А. Бернштейн и И.С. Чернявской). Москва: Высшая школа.
- Походня, С.И. (1984). *Языковые средства выражения иронии в англоязычной художественной прозе (на материале английской и американской художественной литературы XIX– XX веков)*. (Дисс. канд. филол. наук). Киев.
- Селіванова, О.О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля-К.
- Черненко, Г.А. (2018). *Мовленнєвий вплив на ціннісні системи: діапазон імовірностей*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Alba-Juez, L., Attardo, S. (2014). The evaluative palette of verbal irony. In *Evaluation in Context* (p. 93-116). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Bythell, S. (2017). *The Diary of a Bookseller*. London: PROFILE BOOKS LTD.
- Байзел, Ш. (2019). *Щоденник книгаря*. (Переклала з англійської Ярослава Стріха). Київ: Наш формат.
- СУМ: *Словник української мови*. (1970-1980). Київ: Наукова думка.
Available at: <http://sum.in.ua/>
- COD: *The Concise Oxford Dictionary*. (2000). Oxford University Press.

Наукове видання

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ
АКСІОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 6

Academic Edition

LINGUISTIC CONCEPTUALISATION
OF PERSON'S AXIOLOGICAL SPACE

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 6

Формат 60x84^{1/16}.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Авт. арк. 8,8. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: «ПараГраф+»

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазеши, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27